

Pospíšil, Ivo

Ruské 18. století jako klíč a jeho přesahy

Новая русистика. 2022, vol. 15, iss. 1, pp. 80-84

ISSN 1803-4950 (print); ISSN 2336-4564 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/NR2022-1-7>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/145050>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

<https://doi.org/10.5817/NR2022-1-7>

Ruské 18. století jako klíč a jeho přesahy

VLČEK, R.: *Impérium – stát – společnost. Proměny Ruska v 18. století*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2021. 700 s. ISBN 978-80-7286-368-6.

Téma Ruska nabývá zvláště dnes znovu na důležitosti a nejde jen o aktuální, často brizantní situace, ale také o skutečně hlubinné poznání a pochopení ruského fenoménu. To je jistě významné právě pro strategické rozhodování, která by měla mít trvalejší platnost.

Ruská federace vzpomínala v uplynulých letech, a to různě, u příležitosti výročí, na události, které jsou součástí jejich dějin nebo dějin jiných, širších celků, jejichž bylo Rusko jádrem. Roku 2017 to bylo sté výročí dvou ruských revolucí roku 1917, zejména však té Říjnové/bolševické z 25. října (podle gregoriánského kalendáře to tehdy bylo 7. listopadu); i když po roce 1991 mnozí Rusové říkali a psali, že skutečnou revolucí byla únorová/březnová, zatímco říjnová byla pouhým pučem (je to srozumitelné v tom smyslu, že únorová revoluce byla republikánská a nevedla k diktatuře, ačkoli měla i podobné peripetie, ale k jisté formě demokracie a politické plurality), je zřejmé, že počátek sice pučem nebo palácovým převratem byl, ale rozvinul se v obrovský proces, který ovlivnil a změnil celý svět, trval více než sedmdesát let a jeho důsledky jsou vidět dodnes, a to často v nečekaných souvislostech, prostředích a institucích, ať už si o ní a o nich myslíme cokoli a hodnotíme ji/je jakkoli. Dnes již jen staré a ještě starší generace, pokud se v tomto světě dožily, pamatují na oslavy této revoluce v celém sovětském bloku, u nás např. na lampionové průvody školáků. Mladá generace narozená již v jiném režimu o tomto datu neví zhora nic, bolševiky klade do 16. století a plete si je s opričníky a ani vzdělanější netuší, že to bylo radikální křídlo Sociálnědemokratické strany Ruska a že VI. sjezd této strany, kde byli přítomni víceméně jen členové bolševické, nikoli menševické frakce, mimo jiné Zinovjev, pozdější šéf Kominterny zlikvidovaný v roce 1936 Stalinem, nebo Ordžonikidze, donucený v roce 1937 k sebevraždě, se konal roku 1912 v Praze a že ho spoluorganizovali čeští sociální demokraté Jáchym Havlena (1871–1958) a František Modráček (1871–1960), později známý sociolog a politolog, socialistický teoretik, autor řady podnětných knih, jehož pravnučkou je svého času známá česká sociálnědemokratická politička Petra Buzková (nar. 1965). Modráček fungoval ve vrcholné politice do roku 1938, po válce napsal brožuru *Družstevnictví a socialismus* [MODRÁČEK 1947] a jako spoluautor s Havlenou – po rozhovorech s novináři z Rudého práva – vzpomínky na organizaci a průběh tzv. Všeruské socialistické konference a na Lenina [MODRÁČEK, HAVLENA 1946]. Nikdo – kromě historiků, a to spíše jen těch, kteří se tím zabývají – neví, co to byly sověty, kde se ten název vůbec vzal

apod. Samozřejmě čím jdeme dále do minulosti, tím je to se znalostmi o Rusku horší. Chybí nejen faktografie, kterou lze nyní lehce dohledat, když víme, co hledáme, ale hlavně vědomí souvislostí. Což jsme se snažili výše uváděnými fakty doložit. To další jubileum je spojeno s oficiálním vyhlášením Ruského impéria (Rossijskaja Imperija) 2. listopadu 1721, dvanáct let po bitvě u Poltavy (1709), v níž Rusko porazilo vítěze třicetileté války Švédsko a vyřadilo ho ze seznamu evropských velmocí. V roce 2022 to je ovšem sté výročí vzniku SSSR, vlastně dalšího impéria, jehož dominantní součástí Rusko bylo.

Klíčem k současné podobě Ruska, ale také k peripetiím jeho vývoje v 19.–21. století, a tedy i k pochopení této země, její politiky, tradic, představ, proměn ideologie apod. je 18. století. Český historik, který se Ruskem soustavně zabývá, doc. Radomír Vlček (nar. 1957) se Rusku věnoval v řadě publikací, a to jako autor, spoluautor a editor a koeditor, mimo jiné rusistické historiografii (J. Macůrek), postavě Lenina, ruským revolucím a také ruskému 18. století. To je v Rusku dokonce považováno za celou epochu, neboť v něm začala skutečná evropeizace, jako v Rusku vždy, svrchu, tedy od panovníka. Reflektovaná kniha je pro pochopení dnešního Ruska podstatná; řekl bych, že by měla být nejen povinnou četbou odborníků na dějiny obecné a evropské či přímo ruské, východoevropské nebo východoslovanské, ale také kulturologů, literárních vědců, politologů, filozofů a ekonomů, ale vlastně všech humanitně orientovaných studentů a hlavně praktických politiků a novinářů, abychom nemuseli poslouchat a číst tolik nepřesností, neznalostí, krátkých spojení a zjednodušení, a to používám jen eufemismy.

Někdy se 18. století obecně v evropských dějinách pokládá za klíčové: ve střední Evropě a dál na východě pomalu končí baroko (u nás je ještě kolem roku 1730), které však svými podněty ovlivňovalo další vývoj umění, zejména romantismus a jeho modernistické pokračování, probleskuje tu rokoko a nastupuje klasicismus nebo ve variantě osvícenský klasicismus jako poslední velký evropský návrat k antice, takřka souběžně preromantismus zahájený anglickým sentimentalismem a hlavně po nizozemské a anglické revoluci stojíme už v předdveří Velké francouzské revoluce, která změnila Evropu a svými podněty a – sama ovlivněna americkou revolucí – ovlivnila revoluce 19. a 20. století a zasahuje i do dneška (povšimněme si jen nomenklatury: komisař, franc. commissaire, vzniká za Velké francouzské revoluce, později zasahuje Pařížskou komunu roku 1871 a po bolševické revoluci, kdy se nová vláda na návrh Trockého zbavovala „buržoazních“ pojmů ministerstvo nebo ministr, pojmenovala „rada lidových komisařů“). V EU byly, jak známo, zavedeny funkce komisařů. Sám bych viděl počátek velkých proměn na evropské geopolitické scéně už v 17. století: na nejzazším evropském západě v Anglii zuřila válka krále a parlamentu a Karel I. byl nakonec popraven (1649), což musel, často marně, obhajovat sekretář Olivera Cromwella, jinak skvělý básník John Milton, v latinských listech, které rozesílal

na evropské královské dvory – šlo přece o královraždu a v tom se různé evropské země příliš nelišily. Na kontinentě probíhala třicetiletá válka, která devastovala (nikoli náhodou vzniká tehdy slovo „plundrovat“) celou populaci, uvedla do pohybu velké masy lidí a změnila charakter Evropanů: stačí srovnat literaturu 16. a 18. století, abychom právě v 17. století uviděli onen zásadní zlom. A na východě Evropy, v Rusku, které se už od pádu Byzance v 15. století pokládalo za říši, vypukla na konci 16. století všeobecná, původně dynastická krize, občanská válka a boje s polsko-litevskou unií zvané „smuta“ nebo „smutnoje vremja“, tedy „rozbouřená doba“, což skončilo 1613 nástupem nového vládnoucího rodu – po skandinávských Rurikovcích – Romanovců, kteří přišli snad z Pruska už na počátku 14. století, nebo byli domácími bojary z Novgorodu: v roce 1913 Rusko slavilo třísetleté jubileum a car vyhlásil rozsáhlou amnestii; zejména se týkalo politických emigrantů, kteří museli z Ruska odejít po porážce první ruské revoluce 1905–1907.

To, co Radomír Vlček ve své fundamentální knize líčí, je tedy do jisté míry důsledkem procesů, které začaly probíhat již v 17. století, hlavně za vlády druhého Romanova Alexeje Michajloviče: ekonomický vzestup, územní expanze, podpora kultury (dvorské divadlo), církevní reforma. Je však jisté, a v tom má autor pravdu, že bez Petra I. a jeho nástupců, zejména Kateřiny II., by tento ruský vzestup měl mnohem pomalejší a především jiný postup. Myslitel a anglofil Petr Čaadajev, který ve svých Filozofických listech sepsaných ve 30. letech 19. století a v Apologii šilencově ukázal nejen na barbarství ruských dějin a nutnost přiblížit se Evropě, ale také na nezbytí vlastního vývoje, jehož základní veličinou je velikost, našel řadu následovníků, mezi nimiž nejefektivnější a nejkoncentrovanější byl Fjodor Tjutčev ve slavné básni *Ruský zeměpis*, kde rozměry říše vidí mezi Labem, Nilem a Gangou, a to právě v roce 1848, pro Evropu tak osudovém.

Vlčkova kniha se skládá ze sedmi kapitol a závěru. Po první kapitole, kritickém rozboru dosavadní literatury předmětu, se v druhé kapitole autor věnuje právě onomu přechodnému období na cestě od Moskevské Rusi k impériu, třetí kapitola je už o Petrovi I., čtvrtá a pátá analyzují popetrovské Rusko a šestá se věnuje vládě Kateřiny II. Následuje pak období po Kateřině II., zejména poněkud pitoreskní vláda Pavla I. s jeho lavírováním mezi Napoleonem a Británií, jež končí vysláním kozáckých oddílů proti britské Indii, které zastavil až palácový puč s carovraždou, kdy mezi spiklenci byl možná i sám budoucí car, Pavlův syn Alexandr I. (spojení s Dostojevského noční můrou otcovraždy je známé), jenž později vyřadil z pretendentů na trůn svou matku Marii Fjodorovnu. To jsme však již na počátku nového 19. století a v očekávání reformy Alexandra I.

To, co znalce Ruska nepřekvapí, je klíčová pozice slov „stát“ a „impérium“. Důležitost státu a říše, stejně jako geopolitická rozpínavost říše, na které bychom si v novověku vzpomněli – a že takové říše jsou – se zračí i v nejoblíbenějších, esteticky hodnotných

dějninách N. M. Karamzina, který je nazval *Dějiny ruského státu*, tedy nikoli národa, jak zní název klasické práce o české historii z pera Moravana Františka Palackého, z jejichž titulu nám často záměrně zmizela druhá část (*Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*). Rozpor mezi zbožněním státu, pevné represivní organizace, v to době autokracie, v Evropě tehdy už dosti raritní, a následnými výbuchy vzpour a revolucí, anarchismu a terorismu, je ovšem jen zdánlivý.

Očekával bych v této knize možná podrobnější rozvahu o Petrově tabulce hodnotných tříd, což byl, podle mého soudu, zásadní krok, snad i zevrubnější analýzu západních vlivů na Rusko ve smyslu administrativy, armády, loďstva, ale také podpory umění a studia v zahraničí, jimž se ovšem Vlček věnuje i zde a věnoval se i dříve v samostatných pracích, např. o N. M. Karamzinovi. Kniha má všechny náležitosti klíčové vědecké práce, ale současně dokládá autorovo umění vyprávět, je tedy do jisté míry přístupná širšímu okruhu čtenářů. Navazuje na tradici české a slovenské rusistické a sovětské historiografie, kterou vytvářeli mimo jiné Pavel Josef Šafařík/Šafárik, Václav Hanka, T. G. Masaryk, Jan Slavík, Zdeněk Sládek, Emil Voráček (nedávno vydal s kolektivem knihu o československo-sovětských vztazích [VORÁČEK 2021]), Milan Švankmajer, Václav Veber aj. Bohužel nemáme v současné době důkladné akademické dějiny Ruska, ale i z toho, co existuje, nutno od sebe oddělovat vědecké přístupy od spíše novinářských a popisných. Vlčkova kniha nepokrývá samozřejmě celé dějiny Ruska, ale vybírá z nich klíčové období, kdy se Rusko staré, sakrální, středověké (středověk v Rusku trval v řadě ohledů skutečně až do 18. století) mění v Rusko moderní, i když si zachovává, a to dodnes, jisté specifické rysy. Masaryk v úvodu k své německy psané práci *Russland und Europa* vypráví o ruském mnichovi, který uzavřen v kyjevsko-pečerském klášteře/lavře se jeho jako cizince vyptával na hlavní ruská města; jak je to tam „v miru“, tedy ve světském životě: byl zvědavý, jaký je ten svět za klášterními zdmi: to je myslím, neboť jde už o počátek 20. století nebo o konec předcházejícího věku, pro Rusko přímo symbolické.

Zdálo by se, že Vlčkova kniha je uzavřena oním 18. stoletím, ale není tomu tak. Již první kapitola rýsuje most od středověké Rusi k Rusku modernímu, ale také závěr ukazuje na další vývoj, k němuž dalo podnět právě 18. století. Zde sehrály nezastupitelnou roli takové osobnosti jako Petr Čaadajev, Vissarion Bělinkij, Alexandr Gercen/Herzen, bratři Aksakovové a Kirejevští, západníci, slavjanofilové, revoluční demokraté čili ruští radikální pozitivisté, počvenici (bratři Dostojevští), narodníci, marxisté, euroasiaté a další. Právě v tomto století se rodí jedna z mnoha ruských dualit, kterou Nikolaj Danilevskij, Vladimir Solovjov a také Tomáš Masaryk označili slovy „Rusko a Evropa“, dilema, které každý ze zmíněných směrů řeší jinak, včetně euroasiatů žijících v meziválečném Československu, ale později i v SSSR a postsovětském prostoru. Bylo by možné knihu problémově a časově rozevírat ještě do větší šíře, například ve směru historické komparatistiky, tedy srovnávat dějiny východní, střední, jižní

a západní Evropy, ale to by bylo už příliš rozbíhavé. Doufejme jen, že kniha tak nasycená fakty, ale také výklady a interpretacemi, nebude pochopena jen jako akademický pohled na minulost, ale že se stane četbou těch v české i slovenské komunitě, které rozhodují o charakteru mezinárodních vztahů v současnosti.

Ivo Pospíšil

Bibliografie:

MODRÁČEK, F. (1947): *Družstevnictví a socialismus*. Praha.

MODRÁČEK, F., HAVLENA, J. (1946): *Lenin v Praze*. Praha.

VORÁČEK, E. a kol. (2021): *V zájmu velmocí – Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha.

<https://doi.org/10.5817/NR2022-1-8>

Fundamentální práce o klíčovém literárním vědci 20. století: badatelské rozpětí Dmytra Čyževs'kého

MNICH, R.: „Рецептивная эстетика“ Дмитрия Чижевского. Siedlce: Instytut kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego we współpracy z Deutsche Comenius-Gesellschaft, 2021. 588 s. ISBN 978-8364884-70-2.

Když jsem kdysi učil na tehdejší Letní škole slovanských studií (1976) a vykonával zde současně pod vedením druhého ředitele školy (LŠSS) polonisty a bulharisty doc. Jiřího Krystýnka blahé paměti (prvním ředitelem byl prof. Josef Hrabák) funkci tajemníka, setkal jsem se se studenty z SRN (byli to mimochodem Chorvati, patrně z místních jugoslávských gastarbeiterů), jejichž univerzitním profesorem byl právě Dmitrij/Dmytro Čyževskij/Čyževs'kyj (dále ho budu psát spíše nedokonale, tj. bez měkkého znaku, ukrajinsky Čyževskyj, ale, jak patrně vzhledem k jeho původu a působení, jsou také jiné možnosti). To, co jim utkvělo v hlavě, když jsem se na něho ptal, neboť jsem některé jeho dostupné práce už znal, zejména ty, které zůstaly z minulosti v našich knihovnách nebo přišly jako nově publikované z Německa, zejména jeho německy psané dějiny ruské literatury 19. století rozdělené na můj vkus dost schematicky na dva díly – Romantismus (Die Romantik) a Der Realismus¹ – bylo jeho podivínství. Za zhruba tři čtvrtě roku po této rozmluvě s jeho žáky tento

1 [TSCHIŻEWSKIJ 1964; TSCHIŻEWSKIJ 1967].